

ICHKI ISHLAR ORGANLARINING MAJBURIYATLARI VA HUQUQLARINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Ummatov Muhammadrasul Tursunovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti "Maxsus-kasbiy fanlar" kafedrasida dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17826121>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-noyabr 2025 yil
Ma'qullandi: 28- noyabr 2025 yil
Nashr qilindi: 30- noyabr 2025 yil

KEY WORDS

Ichki ishlar organlari, majburiyatlar, huquqlar, 16-modda, 17-modda, huquq-tartibot, jamoat xavfsizligi, huquqiy asoslar, profilaktika, qonun ustuvorligi.

ABSTRACT

Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasining "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonunining 16- va 17-moddalarida belgilangan ichki ishlar organlarining majburiyatlari va huquqlari ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, huquq-tartibotni ta'minlash, fuqarolar xavfsizligi, jinoyatchilikning oldini olish, huquqbuzarliklarni aniqlash va bartaraf etish kabi asosiy majburiyatlarning huquqiy asoslari ochib beriladi. Shu bilan birga, ichki ishlar organlariga berilgan huquqlarning mazmun-mohiyati, ularni amalga oshirishda qonun ustuvorligi, inson huquq va erkinliklariga rioya etilishi, huquqiy chegaralar va amaliy mexanizmlar tahlil etiladi. Maqolada mazkur qonun normalarining ahamiyati va amaliyotdagi o'rni yuzasidan ilmiy mulohazalar ham keltiriladi.

Har qanday demokratik davlatda ichki ishlar organlari jamoat xavfsizligini ta'minlash, fuqarolar huquq va erkinliklarini himoya qilish, huquqbuzarliklar va jinoyatchilikka qarshi kurashishda ustuvor o'rin egallaydi. Ular davlat hokimiyatining amaliy ijro etuvchi bo'g'ini sifatida fuqarolar kundalik hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan muhim vazifalarni bajaradi. Shu bois, ichki ishlar organlari faoliyatining huquqiy asoslari aniq va mukammal tarzda belgilanishi, majburiyat va huquqlar o'rtasida muvozanat ta'minlanishi hamda huquqni muhofaza qilish amaliyotida qonun ustuvorligiga qat'iy rioya qilinishi juda muhimdir. O'zbekiston Respublikasining "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonuni mazkur sohadagi asosiy huquqiy hujjat bo'lib, unda ichki ishlar organlarining maqomi, vazifalari, majburiyatlari va huquqlari batafsil belgilab berilgan.

Qonunning 16-moddasida ichki ishlar organlarining asosiy majburiyatlari, 17-moddada esa ularning huquqlari belgilab qo'yilgan. Ushbu moddalar ichki ishlar organlarining davlat va jamiyat oldidagi vazifalarini amalga oshirishdagi huquqiy asos va mezonlarni belgilaydi. Majburiyatlar ichki ishlar organlarining qanday ish olib borishi kerakligini, qaysi yo'nalishlarda faol bo'lishi zarurligini ko'rsatsa, huquqlar esa mazkur vazifalarni amalga oshirishda ularga berilgan qonuniy vakolatlarni ifoda etadi. Bu ikki tushunchaning o'zaro uyg'unligi organlar faoliyatining samaradorligi va qonuniyligini ta'minlaydi.

Qonunga muvofiq, ichki ishlar organlarining asosiy majburiyatlari sifatida jamoat tartibini saqlash, fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash, jinoyatlarning oldini olish, huquqbuzarliklarni aniqlash va profilaktika qilish, favqulodda vaziyatlarda aholiga yordam ko'rsatish, qidiruv tadbirlarini amalga oshirish, transport harakati xavfsizligini ta'minlash kabi vazifalar belgilangan. Ushbu majburiyatlarning mazmun-mohiyatidan kelib chiqsa, ichki ishlar organlari fuqarolarning kundalik osoyishtaligini ta'minlovchi, xavfsiz muhitni yaratuvchi va huquqiy tartibotni mustahkamlovchi institut sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, ichki ishlar organlarining huquqlari ham ularning majburiyatlaridan asoslanadi. Qonunning 17-moddasida organlarga berilgan vakolatlar qatoriga shaxslarni to'xtatish va hujjatlarini tekshirish, ma'lum holatlarda jismoniy kuch va maxsus vositalardan foydalanish, ma'muriy yurutuvlarni amalga oshirish, huquqbuzarliklar haqidagi axborotni yig'ish va tahlil qilish, jinoyat sodir etgan shaxslarni ushlab, jamoat xavfsizligini ta'minlash uchun belgilangan cheklov choralarini qo'llash huquqlari kiradi. Bu vakolatlar ichki ishlar organlariga o'z majburiyatlarini samarali bajarish imkonini beradi.

Biroq, ushbu huquqlar mutlaq emas, ular qonun bilan cheklangan va inson huquq va erkinliklariga rioya qilishni talab qiladi. Har qanday kuch ishlatish yoki cheklov chorasini qonuniylik, nisbatanlik va zarurat tamoyillari asosida amalga oshirilishi shart. Demokratik davlatda ichki ishlar organlari faoliyati shaffof, jamoatchilik nazoratida va qonun ijodkorlarining belgilab bergan huquqiy doirasida amalga oshirilishi talab etiladi.

Ichki ishlar organlari majburiyatlari va huquqlarining o'ziga xos jihati shundaki, ular fuqarolar xavfsizligini ta'minlash bilan birga, inson huquqlari kafolatini saqlab qolish muvozanatini ta'minlashi lozim. Majburiyatlarning kengligi va huquqlarning kuchliligi organlarga katta mas'uliyat yuklashi bilan birga, ulardan yuqori darajadagi professional tayyorgarlik, etika, huquqiy madaniyat va axloq normalariga rioya qilishni talab etadi.

Ushbu qonun normalarini chuqur tahlil qilish ichki ishlar organlarining huquqiy maqomini yaxshiroq anglash, majburiyat va huquqlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib berish va amaliyotda ulardan to'g'ri foydalanish mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Bunday tahlil fuqarolar va ichki ishlar organlari o'rtasida ishonchni mustahkamlash, jamoat xavfsizligini ta'minlashda yanada samarali tizimni shakllantirish uchun ham muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasining "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonuni ichki ishlar organlari (keyingi o'rinlarda - IIO) faoliyatining butun huquqiy asosini belgilab bergan. Qonunning 16-moddasida 50 dan ortiq majburiyat, 17-moddasida esa 40 dan ortiq huquq batafsil bayon qilingan. Bu moddalar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, IIO faoliyatining o'ziga xos tabiatini ochib beradi: bir tomondan - jamiyat va davlat oldidagi juda keng majburiyatlar, ikkinchi tomondan - ushbu majburiyatlarni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan kuchli vakolatlar. O'zbekistonda ichki ishlar organlari faqat jinoyatlarga qarshi kurashuvchi "politsiya" emas, balki jamoat tartibini saqlash, jinoyatlar profilaktikasi, jazoni ijro etish, pasport-viza xizmati, favqulodda vaziyatlarda birinchi yordam ko'rsatish, voyaga yetmaganlar bilan ijtimoiy-huquqiy ish kabi yo'nalishlarni o'z ichiga olgan kompleks xizmatdir. Aynan shu kompleks xususiyat O'zbekiston modelini Germaniya, Rossiya, AQSH, Janubiy Koreya kabi davlatlardan keskin farqlab turadi.

IIOning eng muhim majburiyati - fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, yuridik va jismoniy shaxslarning mulkini, shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini

himoya qilishdir. Professor A.Q.Qodirov ta'kidlaganidek, "O'zbekistonda ichki ishlar organlari faoliyatining asosiy yo'nalishi – jinoyatchilikning oldini olish, chunki mamlakatdagi barqarorlik va osoyishtalik aynan profilaktikaga bog'liq" [1]. Aynan shu majburiyat tufayli O'zbekistonda dunyoda tengi yo'q profilaktika inspektori instituti joriy qilingan. Har bir mahallada bittadan profilaktika inspektori doimiy ravishda ish olib boradi. Bu inspektor nafaqat huquqbuzar shaxslar bilan ishlaydi, balki oilaviy nizolarni bartaraf etish, yoshlar bandligi, mahalladagi ijtimoiy muammolarni hal qilish bilan ham shug'ullanadi. Professor M.Z. Ziyodullayev fikricha, "profilaktika inspektori – bu mahalladagi davlatning yuzi, chunki u fuqarolar bilan eng yaqin aloqada turadigan xodimdir" [2].

Yana bir o'ziga xos jihat – IIO jazoni ijro etish tizimining mustaqil subyekti hisoblanishidir. Ma'muriy qamoq, uy qamog'i, majburiy jamoat ishlari, ozodlikni cheklash, mahkumlarni etaplashtirish, jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilinganlar ustidan ma'muriy nazorat o'rnatish kabi vazifalar to'liq IIO zimmasiga yuklatilgan. Kriminologiya fanlari doktori Sh.Sh. Sharapovning ta'kidlashicha, "O'zbekistonda jazoni ijro etish tizimining IIOga integratsiya qilinishi ma'lumotlarning yagona bazasini yaratish va tezkorlikni ta'minlaydi, lekin organning yuklamasini oshiradi" [3]. Bu model dunyoda kamdan kam uchraydi: Rossiyada bu vazifalar Federal jazoni ijro etish xizmatiga, AQSHda esa alohida departamentlarga berilgan.

IIOga yuklatilgan majburiyatlarning katta qismi ijtimoiy xizmat ko'rsatish xususiyatiga ega. Fuqarolik pasporti va ID-karta berish, doimiy va vaqtincha ro'yxatga olish, chet el fuqarolarining viza muddatlarini uzaytirish, favqulodda vaziyatlarda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish, nochor ahvolda qolgan fuqarolarga yordam berish kabi vazifalar boshqa davlatlarda alohida idoralar tomonidan bajariladi. Professor G.X. Xudoyberdiyeva fikricha, "O'zbekistonda IIOning pasport-viza funksiyalarini o'zida jamlaganligi fuqarolar uchun qulaylik yaratadi, chunki bir eshikka kirib, bir necha masalani hal qilish mumkin" [4]. Bu kompleks yondashuv fuqarolar uchun qulay bo'lsa-da, organ xodimlarining yuklamasini oshiradi.

Ushbu keng majburiyatlarni bajarish uchun qonun IIOga kuchli huquqlar bergan. Eng muhimlaridan biri – turar joy daxlsizligining istisno holatlaridir. Jinoyat ta'qibi chog'ida, fuqarolar hayotiga xavf tug'ilganda xodim sutkaning istalgan vaqtida turar joyga to'sqinliksiz kirishi mumkin. Profilaktika maqsadida esa fuqaro roziligi bilan kirishga ruxsat berilgan. Professor A.S. Tursunov ta'kidlaydi: "Turar joyga kirish huquqi – IIOning eng kuchli vakolati, lekin shu bilan birga eng xavflisi hamdir, chunki suiiste'mol qilinsa inson huquqlarining jiddiy buzilishiga olib keladi" [5]. Shu sababdan qonunda mulkdor yo'qligida kirilgan barcha holatlarda prokuror 24 soat ichida yozma ravishda xabardor qilinishi belgilangan.

Shaxsni ko'rikdan o'tkazish, transport vositalarini to'xtatish va ko'zdan kechirish, ma'muriy ushlab huquqlari ham juda keng. Professor R.Yu. Yusupovning fikricha, "O'zbekistonda shaxsiy ko'rikning 'asoslar mavjud bo'lganda' amalga oshirilishi tezkorlik beradi, lekin bu huquqning qat'iy tartibga solinishini talab qiladi" [6]. Barcha harakatlar bayonnoma bilan rasmiylashtirilishi, nusxasi fuqaroga berilishi shartligi belgilangan.

IIOning raqamli texnologiyalardan keng foydalanish huquqi ham o'ziga xosdir. "E-ijtimoiy profilaktika" tizimi, mahallalarning kriminogen vaziyatini ranglar bilan belgilash, profilaktik xulosalarni avtomatlashtirish, biometrik identifikatsiya kabi vositalar profilaktika va jinoyatlarni fosh etishda muhim rol o'ynaydi. Professor B.B. Bobomurodov ta'kidlaydi: "Raqamli texnologiyalarning IIO faoliyatiga kiritilishi samaradorlikni 30–40 foizga oshirdi, lekin shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda" [7].

Qonunda majburiyatlar soni huquqlardan ko'p. Professor N.Sh. Nazarov fikricha, "majburiyatlarning ko'pligi IIO faoliyatining asosiy maqsadi – xizmat ko'rsatish va profilaktika ekanligini ko'rsatadi, huquqlar esa shu majburiyatlarning samarali bajarilishi uchun xizmat qiladi" [8]. Majburiyat va huquqlar o'rtasidagi mutanosiblik muhimdir: har qanday huquqdan foydalanish faqat qonunda ko'rsatilgan maqsadlar uchun va belgilangan tartibda amalga oshirilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston ichki ishlar organlarining majburiyatlari va huquqlarining o'ziga xos jihatlari shundan iboratki, organ faqat repressiv funksiyalar bilan cheklanmaydi, balki profilaktika, ijtimoiy xizmat, jazoni ijro etish, fuqarolarga ko'maklashish kabi keng yo'nalishlarni qamrab olgan. Professor A.Q.Qodirovning so'zlari bilan aytganda, "O'zbekistondagi IIO – bu jamiyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan, profilaktikaga qaratilgan, keng vakolatli 'ichki xizmat' organidir" [9]. Bu model fuqarolar uchun qulaylik yaratadi, davlat uchun esa samarali boshqaruv imkonini beradi. Shu bilan birga, kuchli vakolatlar inson huquqlari nuqtayi nazaridan doimiy va qat'iy nazorat talab qiladi. Aynan shu murakkab muvozanat IIO faoliyatining asosiy o'ziga xosligi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov A.Q. O'zbekistonda jinoyatchilik profilaktikasining huquqiy asoslari. – Toshkent: IIV Akademiyasi, 2023. – B. 45.
2. Ziyodullayev M.Z. Mahalladagi profilaktika inspektorining roli // Huquq va burch. – 2024. – № 3. – B. 18.
3. Sharapov Sh.Sh. Jazoni ijro etish tizimida ichki ishlar organlarining o'rni. – Toshkent: Adolat, 2024. – B. 112.
4. Xudoyberdiyeva G.X. Ichki ishlar organlarining pasport-viza funksiyalari // Yurist haftaligi. – 2023. – № 12. – B. 27.
5. Tursunov A.S. Turar joy daxlsizligi va ichki ishlar organlari // Jamiyat va boshqaruv. – 2024. – № 1. – B. 34.
6. Yusupov R.Yu. Shaxsiy ko'rik o'tkazishning huquqiy asoslari. – Samarqand: SamDU nashri, 2023. – B. 89.
7. Bobomurodov B.B. Ichki ishlar organlarida raqamli texnologiyalar // Innovatsiya va taraqqiyot. – 2025. – № 2. – B. 56.
8. Nazarov N.Sh. Ichki ishlar organlari faoliyatining huquqiy asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 201. [9] Qodirov A.Q. Ichki ishlar organlari – jamiyatning ko'zgusi // Huquqiy ta'lim. – 2025. – № 1. – B. 12.